

Het protestants-christelijk onderwijs in Breukelen en de Tweede Wereldoorlog

Arie A. Manten en Henk J. van Es

Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen / Griftenstein 19, 3621 XJ Breukelen

Bij de mobilisatie in augustus 1939 moest de Christelijke Bewaarschool aan de Kerkstraat (thans noordzijde Kerkbrink, waar nu Van Dijk Woonidee gevestigd is) voor één week ontruimd worden; daarna kon ze weer normaal in gebruik worden genomen. Het gebouw van de Christelijk Nationale School aan de Herenstraat werd in 1939 eveneens gedurende enige tijd in beslag genomen door militairen, samen met het er naast staande en aan dezelfde schoolvereniging toebehorende verenigingslokaal Pro Rege.¹

De oorlog van 1940 - 1945 is evenmin ongemerkt aan het protestants-christelijk onderwijs in Breukelen voorbijgegaan. Doordat ons is gevraagd het archief van de Vereniging voor Protestants Christelijk Onderwijs te Breukelen te bewerken, konden wij daarvan enigszins een indruk krijgen. Aanvullende informatie werd verzameld door interviews, literatuuronderzoek en enig speurwerk in andere archieven. Wat overigens nog allesbehalve betekent, dat het verhaal nu volledig is.

Beperkende maatregelen

De Duitse invloed werd snel voelbaar. Eind juni 1940 ontvingen de schoolbesturen een circulaire van het Departement van Onderwijs waarin hun werd verboden te vlaggen bij verjaardagen van leden van het Koninklijk Huis, feestjes te organiseren en salarissen uit 's Rijks kas uit te keren aan personeel van de school dat gevlucht was en hun gezinnen. Dit soort zaken maakte de hoofden van scholen onzeker. Het hoofd van de Christelijk Nationale School in de Herenstraat, de heer J.P. Oranje, vond het veiliger om, voordat hij een ouderavond en een viering van het 60-jarig bestaan van zijn school organiseerde, daarover een advies in te winnen van de Schoolraad.² Het antwoord dat hij kreeg, ziet u in Afbeelding 1.

Eind februari 1941 verbood het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming het noemen van scholen naar levende leden van het Koninklijk Huis³ (Afbeelding 2). Omstreeks diezelfde tijd kwamen brieven van dat Departement over het weren van bestuursleden van joodse afkomst en het niet meer mee mogen doen van kinderen van joodse ouders aan gemeenschappelijk schoolzwemmen. Begin mei 1941 waarschuwde het Departement dat alleen een stille herdenking van het begin van de oorlog toegestaan was³ (Afbeelding 3).

Plaatselijk en landelijk schoolverzet

De onderwijzers H.A. Ekhart en J.C. Wisse van de Christelijk Nationale School namen al in 1941 deel aan het schoolverzet.⁴ De heer D. Knol, bestuurslid van de Christelijke Schoolvereniging Da Costa in Utrecht, nam contact op met mensen uit het christelijk onderwijs in de omgeving. Hij en zijn medebestuurder G.M.A. Laernoes wilden overleg voeren over de houding die men moest aannemen tegenover de maatregelen van de bezetter en wensten daarover ook voorlichting te geven aan het christelijk onderwijs. Bij Knol thuis, op Croeselaan 132 te Utrecht, werden bijeenkomsten gehouden, waar niet alleen over het schoolverzet gesproken werd, maar ook over financiële steun aan onderduikers (onder anderen medewerkers van het "Fries Dagblad"). Daar kwamen uit Breukelen de fabrikant C.M. van Wijngaarden en de belastingambtenaar C.M. Augustein. Verder waren er een predikant

MR. J. J. HANGELBROEK,

SECRETARIS VAN DE UNIE
EN DEN SCHOOLRAAD,
'S-GRAVENHAGE.

TELEFOON 824858* (8 LIJNEN)
POSTREKENINGEN:
UNIE: DEN HAAG, 5168;
SCHOOLRAAD: DEN HAAG, 16121;
CIE OUD-STRIJDER: DEN HAAG, 44784.

SPREKUREN: DABELIJKS, MITS NA TIJDIG
BERICHT, EN BEHALVE 'S ZATERDAGS.

A 62.511.

Antwoord op schrijven
d.d. 26 October 1940.

'S-GRAVENHAGE, 29 October 1940.

SWEELINCKSTRAAT 90.

(OP AANGETEKENDE BRIEVEN ZETTE MEN, BEHALVE HET ADRES:
BIJKANTOOR PRINS HENDRIKPLEIN).

Den Weledelen Heer J.P.Oranje,
Hoofd eener Chr.school,
BREUKELEN.

Weledele Heer,

Er bestaat geen bezwaar tegen het beleggen van een ouderavond, waartoe de leden der vereeniging, alsmede ouders van leerlingen en belangstellenden worden uitgenoodigd.

Het is geen politieke bijeenkomst, zoodat een persoonlijke convocatie niet is vereischt.

Aangezien de vergadering vermoedelijk bezocht zal worden door meer dan 20 personen, moet Uw bestuur tenminste 7 dagen van te voren van het houden der bijeenkomst kennis geven aan den procureur-generaal, te Amsterdam, op de wijze als aangegeven in Meded. 239, p.15-19.

Er bestaat evenmin bezwaar tegen, dat het 60-jarig bestaan der school feestelijk met de kinderen herdacht wordt.

Onder demonstraties voor het Oranjehuis verstaan de Duitsche autoriteiten elke uiting, waardoor tegen één of meer personen blijk wordt gegeven van sympathie voor en aanhankelijkheid aan het Oranjehuis.

Men wenscht dit streng op te vatten. Bijv. elke tooi met oranjebloemen bij feestelijke gelegenheden wordt als zoodanig beschouwd.

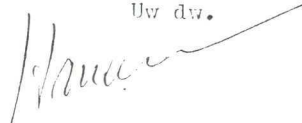
Daarentegen wordt b.v. tegen het uitsteken van de driekleur, de nationale vlag, zonder oranjewimpel, bij gelegenheid van een schooljubileum geen bezwaar gemaakt, evenmin als tegen het zingen van het eerste complet van het Wilhelmus bij een dergelijke gelegenheid.

Ook tegen andere vaderlandsche liederen, mits weer niet in zoodanige getale gezongen, dat er een kennelijke bedoeling tot het maken van een zekere stemming tegen de Duitsche bezetting in gezien kan worden, en mits die liederen niet het Vorstenhuis betreffen, is toelaatbaar.

Het ophangen van foto's van de Koningin of van de leden van het prinselijk gezin bij gelegenheid van een schoolfeest is bevestigd te ontraden.

Hoogachtend,

Uw dw.

Afb. 1. Adviserende brief van de Schoolraad aan het hoofd van de Christelijk Nationale School te Breukelen over wat eind 1940 wel en niet zou mogen bij een ouderavond en een jubileumviering.¹

uit Vreeland en de schoolhoofden Borst uit Baambrugge en Veefkind uit Loosdrecht.⁵

De houding van de bezettingsautoriteiten jegens de joden verscherpte zich intussen steeds verder. Na een vooraankondiging van komende maatregelen en een definitie van de kwalificatie "jood" (zie Afbeelding 4), volgde een op 4 september 1941 gedateerd schrijven, waarin bepaald werd dat geen joodse kinderen meer op school mochten worden toegelaten.

De Schoolraad reageerde fel op deze laatste maatregel. In een brief van 30 augustus 1941 schreef hij aan alle aangesloten scholen: "Het moderamen voelt zich gedrongen om er . . . nog eens met den meesten nadruk op te wijzen, dat de aldus aan de schoolbesturen gevraagde medewerking zijns inziens onder geen beding mag worden verleend. Gevraagd wordt een uitsluiting van het Christelijk onderwijs niet slechts van de joodsche leerlingen in het algemeen, maar ook van de gedoopte leerlingen van joodsche afstamming. Onze scholen zouden in roeping ernstig tekort schieten, wanneer zij, zij het tegen wil en overtuiging, overgingen tot een discriminatie naar bloed of ras onder de leerlingen, waarvoor Christelijk onderwijs wordt begeerd. Het moderamen is zich ten volle bewust van de draagwijdte van deze beslissing en van de consequenties, welke zij voor het Christelijk onderwijs kan hebben. In gehoorzaamheid aan Gods Woord mag het geen ander advies geven. De schoolbesturen, welke in deze met het moderamen eens geestes zijn, zullen ook na 1 September de leerlingen van joodsche afstamming, welke hun scholen mochten bezoeken, tot het onderwijs toelaten. Aan de betrokken gemeentebesturen kunnen zij schriftelijk uiteenzetten dat en waarom zij zich aan de gegeven instructies niet kunnen houden."¹

De bezettingsautoriteiten lieten de opstelling van de Schoolraad niet ongestraft. Na de

DEPARTEMENT VAN OPVOEDING
WETENSCHAP EN CULTUURBESCHERMING

'S-GRAVENHAGE, 25 Februari 1941.

N°. 1666, Afd. L. O.

Ingevolge aanschrijving van de Deutsche Autoriteiten mogen in de toekomst geen scholen worden genoemd naar levende leden van het Koninklijk Huis. Naamsverandering in dien zin van bestaande scholen is evenmin toegelaten.

Dit geldt ook voor scholen, welke reeds voor het uitbreken van den oorlog in aanbouw of in verbouw waren.

Ik verzoek U hiermede rekening te houden.

*De Secretaris-Generaal van het
Departement van Opvoeding, Wetenschap en
Cultuurbescherming,
J. VAN DAM.*

Aan

de Gemeentebesturen, aan de besturen van gesubsidieerde en niet gesubsidieerde bijzondere lagere scholen en bijzondere scholen voor voorbereidend lager onderwijs en aan de besturen der bijzondere kweekscholen voor onderwijzers en/of onderwijzeressen.

Afb. 2. In februari 1941 verbood de onder Duits toezicht optredende Nederlandse overheid dat scholen genoemd werden naar leden van het Koninklijk Huis.²

NUMMER 472 - AFDEELING KABINET

BETREFFENDE
den 10den MeiMEN GELIEVE BIJ HET ANTWOORD NAUWKEURIG
HET ONDERWERP, DE DAGTEKENING, HET NUMMER
EN DE AFDEELING VAN DIT SCHRIJVEN TE VERMELDEN

S-GRAVENHAGE, 6 MEI 1941

In de Meidagen zal de herinnering der Nederlanders teruggaan naar de gebeurtenissen van een jaar geleden. Met rouw zullen wij allen onze dappere soldaten herdenken, die in 1940 hun leven voor het Vaderland gaven.

Ik beschouw het als vanzelfsprekend, dat deze rouw niet door demonstraties, welke de bezettende macht als tegen haar gericht zou kunnen opvatten, wordt geschonden.

Wellicht ten overvloede, wensch ik een ernstig beroep te doen op allen, die bij het onderwijs zijn betrokken of daarvoor verantwoordelijkheid dragen, om vóór den 10den Mei een woord van vermaning tot de schooljeugd te richten en haar duidelijk te maken, dat een stille herdenking van hetgeen is geschied niet slechts de waardigste, maar tevens de eenig toelaatbare uiting van onze Nederlandsche gevoelens is.

*De Secretaris-Generaal van het Departement van
Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming,*

J. VAN DAM

Afb. 3. Begin mei 1941 werden alle scholen in Nederland aangeschreven om de schooljeugd te waarschuwen tegen enige vorm van openbare herdenking van het begin van de Tweede Wereldoorlog².

gevangenneming van de drie overgebleven moderamenleden (het vierde lid zat reeds gevangen) werd met ingang van 21 maart 1942 door de Duitsers de opheffing van de Schoolraad bevolen. Die sluiting werd door de Schoolraad niet erkend. Het werk werd voortgezet, bovengronds door het Adviesbureau voor Onderwijsrecht en ondergronds door de Schaduworganisatie met gewestelijke en plaatselijke contactpunten, die het verzet stimuleerden en leidden.¹

Verraad, onderduiken en arrestaties

Dat ondergrondse werk was allesbehalve ongevaarlijk, zoals ook de Breukelse deelnemers ondervonden. Het dienstmeisje van de familie Knol, dat naar later bleek omgang had met Duitsers, vond aantekeningen die haar verdacht voorkwamen en heeft de zaak verraden. De familie Knol kon nog net onderduiken en de deelnemers aan het overleg waarschuwen.⁶ De vier uit Breukelen gingen op een ander adres slapen. Ze wisten dat de namen van Wisse en Augustein verraden waren en die doken dus onder. Ekhart en

---

Afb. 4 (op de bladzijde hiernaast). Brief van de "foute Nederlandse overheid" over de registratie van joodse leerlingen.²

DEPARTEMENT VAN OPVOEDING, WETENSCHAP EN CULTUURBESCHERMING

NIET VOOR PUBLICATIE IN WELKEN FORM OOK BESTEMD.

BETREFFENDE:

NR. 933, AFD. KABINET

Vaststelling aantal leerlingen
van Joodschen bloede.

's-Gravenhage, 16 Augustus 1941.

De Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied heeft mij medegedeeld, dat op korten termijn maatregelen getroffen zullen moeten worden om de schoolkinderen, die van Joodschen bloede zijn of als zoodanig worden beschouwd, in afzonderlijke scholen bijeen te brengen.

Alverens tot de uitvoering van deze maatregelen kan worden overgegaan, is het noodzakelijk vast te stellen, hoeveel van de eerstbedoelde leerlingen in de Nederlandsche scholen aanwezig zijn.

Voor de bepaling, welke leerlingen van Joodschen bloede zijn of als zoodanig worden beschouwd, zal het gestelde in § 4 van de Verordening No. 189/1940 van den Rijkscommissaris voornoemd moeten worden gevolgd.

Deze paragraaf luidt als volgt:

- „(1) Jood is een ieder, die uit ten minste drie naar ras voljoodsche grootouders stamt,
(2) Als jood wordt ook aangemerkt hij die uit twee voljoodsche grootouders stamt en
1) hetzij zelf op den negenden Mei 1940 tot de joodsch-kerkelijke gemeente heeft behoord of na dien datum daarin wordt opgenomen,
2) hetzij op den negenden Mei 1940 met een jood was gehuwd of na dat oogenblik met een jood in het huwelijk tradt.
(3) Een grootouder wordt als voljoodsch aangemerkt, wanneer deze tot de joodsch-kerkelijke gemeenschap heeft behoord.”

Daar punt 2 niet van toepassing kan zijn op de meeste der in aanmerking komende kinderen, dient deze bepaling zoo te worden uitgelegd, dat kinderen, die twee voljoodsche grootouders hebben, dan als jood worden aangemerkt, wanneer zij een joodsch-godsdiensdige opvoeding ontvangen.

Ik verzoek U, zoo spoedig mogelijk voor de leerlingen van Uw onderwijsrichting(en) na te gaan, welke leerlingen overeenkomstig het bovenstaande van Joodschen bloede zijn of als zoodanig worden beschouwd.

Voor zoover het verzamelen dezer gegevens, als gevolg van de zomervacantie, niet onmiddellijk kan worden bewerkstelligd, verzoek ik U om terstond na het hervatten van de schoolwerkzaamheden hiertoe over te gaan en er zorg voor te dragen, dat de resultaten van dit onderzoek uiterlijk 7 dagen na het hervatten der lessen aan U bekend zijn.

U gelieve *aan mijn Departement* zoodra mogelijk een opgave te verstrekken van het *aantal* der leerlingen, onderscheiden volgens de verschillende scholen welke zij thans bezoeken, *zonder* vermelding van hun namen.

Tevens verzoek ik U aan het *Bestuur van de gemeente, waarin Uw school (scholen) is/zijn gevestigd*, een nominatieve opgave te zenden van de leerlingen, die van Joodschen bloede zijn of als zoodanig worden beschouwd, met opgave van geboortedatum en adres. *Negatieve* opgaven moeten zoowel aan mijn Departement als aan de Gemeentebesturen *wel* worden aangeboden.

Ik moge U nogmaals dringend verzoeken om met de verzameling en inzending der gevraagde gegevens *den grootst mogelijken spoed* te betrachten.

Ten slotte wensch ik er op te wijzen, dat mijnerzijds wordt gestreefd naar een zoodanige oplossing, dat de leerlingen van Joodschen bloede en de daarmee gelijkgestelden in staat zullen blijven om, zij het in een andere omgeving, het onderwijs te genieten, dat zij thans volgen.

*De Secretaris-Generaal van het
Departement van Opvoeding, Wetenschap en
Culturbescherming,*

J. VAN DAM.

Van Wijngaarden vroegen zich af, of de Duitsers wel alle namen zouden weten en of onderduiken niet kon worden uitgelegd als het erkennen van schuld. Van Wijngaarden hervatte zijn werk als directeur van Knoops Zadelfabriek en Ekhart is weer naar school gegaan, nadat hij thuis alle gevaar opleverende papieren had vernietigd. Op vrijdagmorgen 4 september 1942, toen Ekhart juist aan de les kerkgeschiedenis was begonnen, kwam meneer Oranje wit van schrik zijn lokaal binnen en vroeg hem even mee te komen. Op de gang stonden een Duitser en twee Nederlandse rechercheurs die Ekhart arresteerden. Ze gingen met hem naar zijn huis Eendrachtlaan 19. Daar werd zijn bureau opengebroken op zoek naar belastend materiaal. Ze vonden een boek van ds. Kropf die fel van leer was getrokken tegen het communisme en tegen het nationaal socialisme. Dat namen ze mee.

Toen onraad werd bespeurd, vluchtte Van Wijngaarden naar zijn overbuurman P. Wijers. De even later bij Van Wijngaardens huis aankomende Duitsers troffen daar als eersten zijn kindertjes aan, die zich van geen gevaar bewust waren en op vragen heel naïef antwoordden: "Pappa is naar de overkant gegaan".

Evenals Ekhart en Van Wijngaarden werden ook Laernoës, Borst en Veefkind gearresteerd en ingesloten op het politiebureau aan het Paardeveld te Utrecht. Daar probeerde agent M.J. Mobach, een oud-Breukelaar, Ekhart nog moed in te spreken. De volgende dag werden de arrestanten per trein naar Amsterdam gebracht en in een dievenwagen naar de Euterpestraat gevoerd. Daar ondergingen ze een eerste verhoor door de S.D., waarna ze in de gevangenis aan de Havenstraat bij de Amstelveenseweg werden opgesloten. Ze zaten niet bij elkaar, maar wel met anderen in een cel, soms zes man.

De verhoren kwamen op onverwachte momenten. Er werd veel bedreigd en gezegd dat de anderen al bekend hadden. Toen Ekhart zei dit niet te geloven, werden hem de vrij onschuldige verklaringen van de anderen voorgelezen. Hij heeft de genoemde feiten toen ook maar toegegeven.

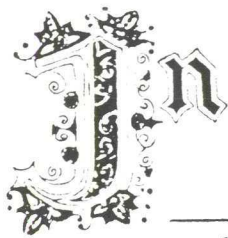
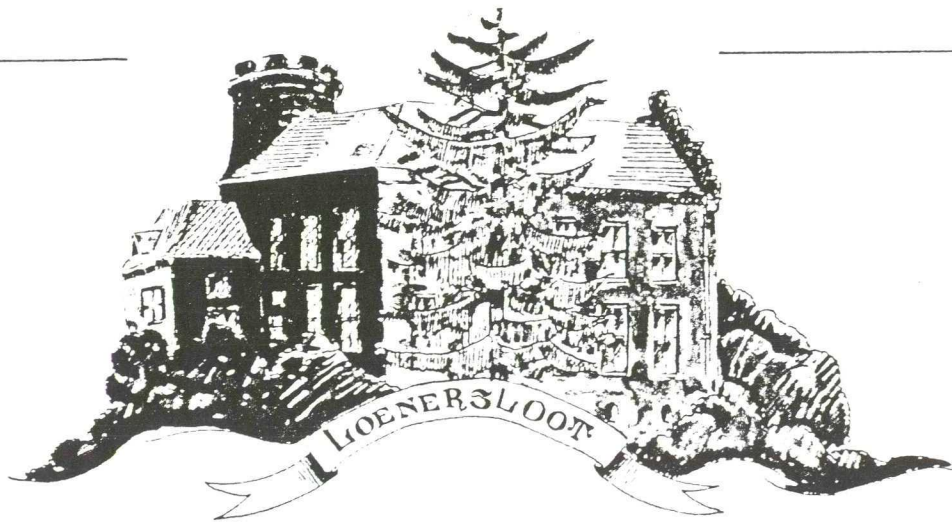
Mevrouw Ekhart is ook nog naar de Euterpestraat geroepen, waar haar na een urenlang verblijf in de wachtkamer steeds weer gevraagd werd naar de verblijfplaats van Wisse. Ze zou toch wel weten waar haar buurman was! Dat wist ze niet en ze kon dus geen bevredigend antwoord geven. Tenslotte lieten ze haar gaan. Op de terugweg is mevrouw Ekhart bij advocaat Van Proosdij op de Nassaukade langsgeweest om verslag uit te brengen. Hij mocht zijn cliënt maar één keer in het bijzijn van Duitsers bezoeken. Gevangenen in voorarrest mochten eens in de twee weken een brief ontvangen en versturen. Mevrouw Ekhart, die de zorg voor vier kinderen had, maakte een moeilijke tijd door. Ze ontving echter veel steun van vrienden en heeft haar man éénmaal mogen bezoeken. Samen met ds. O.W. Bouwsma is ze in Den Haag een verzoek daartoe gaan indienen en toen dit werd toegestaan is ze ook met hem naar Amsterdam gegaan.

Proces tegen Ekhart

Na drie maanden werden de leden van de groep van Amsterdam overgebracht naar de gevangenis aan het Wolvenplein in Utrecht, want daar moesten ze voor het Duitse Obergericht verschijnen. Ze hebben daar nog eens drie maanden gezeten en vreselijke honger geleden. Met kerst kregen de gevangenen een pakketje waarin een potje jam zat. Dat hebben ze in één

---

Afb. 5 (op de bladzijde hiernaast). Op woensdag 22 augustus 1945 hielden de gijzelaars die van 21 april tot 1 mei 1945 vastzaten op kasteel Loenersloot een reünie. Bij deze gelegenheid boden ze het echtpaar Hoogendoorn, aan wie ze in die moeilijke tijd veel te danken hadden gehad, deze door allen getekende oorkonde aan.² De Hoogendoorns woonden op een boerderij vlak bij hetslot. De oorkonde toont het kasteel en de ophaalbrug over de Kromme Angstel. De onderste handtekening in de linker rij is die van onderwijzer J.C. Wisse. Bovenaan in de rechter rij tekenden de Breukelse dierenarts D.M. Hoogland en burgemeester H.H. Röell. De zesde handtekening in die rij is van Breukelaar A.H. Doude van Troostwijk. De reünie ging vergezeld van een gezamenlijke maaltijd, waarvoor onder meer Geallieerde voorgerechten, Loenersloot soep, Gegijzelde tong, Julianaboontjes en Stalingrad ijs op de spijskaart stonden.

het slot Loenersloot werden van

21 April - 1 Mei 1945

door de Duitschers gijzelaars uit de Drechtstreek opgesloten, die er met hun leven garant voor waren, dat de bevolking verdedigingswerken zou aanleggen.

Het waren in het bijzonder de Heer en Mevrouw

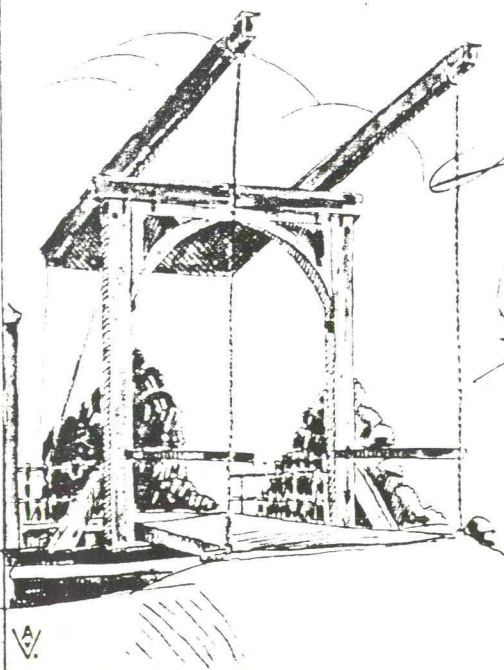
JACOB HOOGENDOORN en

GEERTJE HOOGENDOORN van WALBEEK,

die ervoor zorgden, dat het den gijzelaars aan niets ontbrak. In dankbare herinnering aan dit vele, wat zij voor de gijzelaars gedaan hebben, is hun heden deze Oorkonde uitgereikt.

Vreeland, 22 Augustus 1945

De gijzelaars:

J. B. van der Grinten

W. van der Grinten

Almaij

L. van der Grinten

W. van der Grinten

P. van der Grinten

J. Brauwier

J. van der Grinten

L. van der Grinten

L. van der Grinten

P. van der Grinten

P. van der Grinten

P. van der Grinten

P. van der Grinten

P. van der Grinten

P. van der Grinten

keer met hun vingers leeggegeten.⁵

Ekhart was beschuldigd van het lezen van Duits-vijandige lectuur. De dag voor de rechtzitting in de Hamburgerstraat te Utrecht werd hij door een medegevangene geschoren. Die zei somber tegen hem: "Reken maar op de doodstraf". Maar Ekhart had in mr. Van Proosdij een goede verdediger. In zijn pleidooi heeft hij onder meer enkele anti-communistische passages uit het bij Ekhart in beslag genomen boek geciteerd, wat bij de Duitse rechters in goede aarde viel. Na een lange procesdag kreeg Ekhart 's avonds om 7 uur het vonnis van een half jaar gevangenisstraf met aftrek van voorarrest te horen. Daardoor werd hij de volgende dag vrijgelaten. Klaas Folkerts en ds. Bouwsma hebben hem in Utrecht opgehaald en naar de bus gebracht. Dat was wel nodig, want na een half jaar opsluiting had Ekhart pleinvrees en durfde hij het Vreeburg niet over te steken.

Zo kwam meester Ekhart op 8 februari 1943 in Breukelen terug. Hij was sterk vermaerd en woog nog maar 60 kg. Huisarts Dr K. de Snoo kwam hem waarschuwen voorzichtig te zijn met eten, wetend dat meelevende Breukelaars hem zeker het een en ander zouden komen brengen. Ekhart kreeg eerst ziekteverlof voor herstel van zijn aangetaste gezondheid. Hij is 14 dagen voor herstel bij de familie Romeijn in Barneveld geweest en mocht daarna in Breukelen regelmatig bij de heer J. Ties op Stationsweg 51 komen eten. Buurman Arie Hoogendoorn, die veehandelaar was, bracht hem vaak vlees van zogenaamde noodslachtingen. Zonder iets te zeggen legde hij het op het aanrecht bij de achterdeur.

Na een maand kon Ekhart zijn werk voor de klas weer opvatten. Toen hij in Amsterdam mr. Van Proosdij ging bedanken en om de rekening vroeg, wilde deze geen honorarium en zelfs geen stuk kaas voor zijn werk ontvangen. Ekhart heeft nog jarenlang nachtmerries gehad, waarin hij woest om zich heen sloeg en schopte omdat hij droomde dat de moffen hem weer wilden pakken. Sinds zijn gevangenschap heeft hij geen zuurkool meer willen eten, want dat was toen bijna dagelijkse kost geweest.⁵

De heren Borst, Veeffkind en Van Wijngaarden hebben tegelijk met Ekhart terechtgestaan en zijn ook vrijgekomen. De heer Laernoës heeft nog een jaar gevangen moeten zitten, onder andere in een kamp in Duitsland.

Het Breukelse schoolbestuurslid Co Augustein was in Aalten ondergedoken en is daar tot Dolle Dinsdag lang gebleven.

Bewaarschool door Duitsers gevorderd

In 1943 werd de Bewaarschool aan de Kerkstraat door de Duitsers gevorderd. Personeel, ca. 80 kinderen en al het meubilair moest verhuizen naar de Tekenschool. De kinderen konden daar niet buiten spelen, want er was geen speelplaats. Later is hoofdleidster H.W. Veenman naar de Duitse autoriteiten in Utrecht gegaan om te vragen of ze weer naar haar oude schoolgebouw terug mocht. Ze kreeg toestemming op voorwaarde dat ze zonodig de school op het eerste bevel weer vrij zou maken.⁷

Censuur

Intussen waren de bezettingsautoriteiten zich ook steeds meer inhoudelijk met het onderwijs gaan bemoeien.

Een door het Departement ingestelde commissie controleerde duizenden schoolboeken op anti-Duitse of anti-nationaal-socialistische passages. Sommige boeken mochten in het geheel niet meer worden gebruikt. In enkele honderden andere moesten veranderingen worden aangebracht. Daartoe werden door de uitgevers "wijzigingsblaadjes" gedrukt en aan de scholen toegezonden, die ze op de aangegeven plaatsen moesten inplakken, over de verboden tekstgedeelten heen. Dat laatste gebeurde soms niet, soms klassikaal, waarbij op voorzichtige maar niets aan duidelijkheid overlatende manier ook even uitgelegd kon worden waarom dat overplakken moest gebeu-

ren. Zo werd juist extra aandacht op de gecensureerde teksten gevestigd.

In 1942 werd Duitse taal vanaf het zevende leerjaar een verplicht vak. Nergens gebeurde dat met animo en meermalen kwam het er niet van.

Daarentegen gaven vakken als aardrijkskunde en geschiedenis mogelijkheden tot vorming in vaderlandse geest. De grenzen van de Europese landen werden aangegeven zoals ze op de atlas stonden. Verhalen uit de Tachtigjarige Oorlog of de Franse Tijd kregen een extra gevoelslading mee.

Gijzelaars

Jan Wisse bleef ondergedoken toen zijn buurman en collega Ekhart was gearresteerd, en nog geruime tijd daarna. Hij vond achtereenvolgens onderdak bij vrienden in het Westland, Almkerk, Amsterdam en Utrecht.

De inspecteur van het lager onderwijs was toen een N.S.B.'er en het schoolbestuur heeft Wisse moeten ontslaan. Annie Oranje, de dochter van het hoofd van de school, heeft enige tijd zijn klas overgenomen.

In september 1944, na Dolle Dinsdag, zijn Wisse en Augustein weer thuisgekomen. Ze bleven in Breukelen, ook al kwam de vrijheid minder snel dan even was gedacht. Ze bleven optimistisch denken dat het toch niet meer zo lang zou kunnen duren.

Overdag hield Wisse zich schuil of vermomde zich met bril en pet, maar 's avonds nam hij deel aan het verzet; onder andere hielp hij bij het bergen van in de polder gedropte wapens. Iedere donderdag kon hij bij Bart Scherpenzeel in Portengen-Noord komen eten, waar hij dan 's avonds Engelse les gaf aan onderduikers.

In april 1945 werd Wisse echter door landwachters van huis gehaald⁸ en samen met enkele andere Breukelaars in gijzeling genomen en naar kasteel Loenersloot gebracht. Daar waren ruim twintig mensen uit de Vechtstreek in gijzeling genomen om de burgers te dwingen versterkingen en schuttersputten te graven.⁹ Na een week, op 1 mei 1945, zijn de gijzelaars weer vrijgekomen (zie ook Afbeelding 5).

Pas op 1 juni 1945 keerde meester Wisse in de gemeenschap van de Christelijk Nationale School terug.

Op 9 juni 1945 liet de Schoolraad via een algemeen rondschrijven aan alle scholen die in maart 1942 aangesloten waren geweest, weten dat hij vanuit een tijdelijke kantooruimte zijn taken officieel had hervat.

Noten

- 1 Archief Vereniging voor Protestants Christelijk Onderwijs te Breukelen.
- 2 De Schoolraad was een landelijk orgaan, in 1890 gesticht door de Vereniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs, de Vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs, de Unie Een School met den Bijbel en de Vereeniging van Christelijke Onderwijzers en Onderwijzeressen. Tot de doelstellingen behoorden het bevorderen van de oprichting van scholen met de Bijbel, het stimuleren van de pedagogische bloei ervan, beslechting van geschillen in schoolbesturen, en hulp bij de regeling van de rechtspositie en pensioenen van onderwijzers. Als gevolg van kerkelijke tegenstellingen deden vrij veel Ned.-Herv. scholen niet mee; die vormden vervolgens de Vereniging voor Christelijk Volksonderwijs.
- 3 Archief Historische Kring Breukelen.
- 4 Zie J.A. van den Berg, 1990. Breukelen in de Tweede Wereldoorlog. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 5, nr. 2, blz. 41 - 48.
- 5 Gesprekken op 5.1.1988 en 25.2.1995 door Henk van Es met H.A. Ekhart.
- 6 Telefoongesprek op 27.2.1995 door Henk van Es met mevr. A. Bosselaar-Knol te Zeist.
- 7 Gesprek op 15.12.1994 van Henk van Es met mevr. H.W. Veenman.
- 8 De landwacht was eerst bij J.P. Oranje geweest, maar die lag met koorts te bed. Toen gingen ze maar naar Wisse. (Gesprek met mevr. T.S. Wisse-Notting op 21.02.1995.)
- 9 Zie ook H.J. van Es, 1995. Breukelen in oorlogstijd. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 10, nr. 2, blz. 67 - 92, in het bijzonder blz. 85.